

UDK 267(497.5)“1900/1950”
271.3(497.5)“19”

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1. 2. 2014.

Prihvaćeno za objavljivanje: 1. 6. 2014.

OBNOVA FRANJEVAČKOG TREĆEG REDA U HRVATSKOJ U PRVOJ POLOVICI 20. STOLJEĆA

Daniel PATAFTA, Zagreb

U hrvatskoj crkvenoj historiografiji do danas o Trećem redu sv. Franje nije napisano gotovo ništa. Uglavnom ne postoji ni jedan ozbiljniji rad koji bi govorio o toj organizaciji koja u našim krajevima ima kontinuitet više od stotinu godina. Radi se o jedinoj katoličkoj organizaciji koja je opstala i nakon 1945. godine i djeluje do danas. Obnova Trećeg reda u hrvatskim zemljama vezana je uz nastojanja papa, osobito Lava XIII., da se odupru nadirućim idejama liberalizma i socijalizma. Krajem 19. stoljeća započinje sustavno organiziranje trećoredskih zajednica pri franjevačkim župama i samostanima. Na području kontinentalne Hrvatske on će se proširiti i po dijecezanskim župama. Svoj vrhunac doživjet će u prvoj polovici 20. stoljeća, kada će postati jedna od najbrojnijih katoličkih organizacija u hrvatskom narodu. Ovim radom želi se obraditi upravo vrijeme te obnove i procvata te na temelju dostupne građe prikazati razvoj i rast trećoredskih zajednica u Crkvi u Hrvata.

KLJUČNE RIJEČI: pokornički pokret, Treći red, Lav XIII., Glasnik sv. Franje, trećoredske zajednice, franjevačke provincije, Savez Trećeg reda sv. Franje, Prvi sastanak upravitelja Trećeg reda.

Povijesni razvoj Trećeg reda u svijetu i Hrvatskoj

Obnova koju su u 13. stoljeću provodili sv. Franjo i njegov Red dovela je do osnivanja pokorničkog svjetovnog reda, kasnije nazvanog Treći red.¹ Zasigurno se ne može govoriti o crkvenom priznanju sv. Franje kao utemeljitelja pokorničkog reda do bule pape Nikole IV. iz 1289. godine. No bibliografski podatci navode na zaključak kako je Franjo imao presudnu

¹ Ovaj naziv upotrebljavao se tijekom više stoljeća kako bi se naznačila razlika između Prvog franjevačkog reda (franjevci, konventualci i kapucini), Drugog franjevačkog reda (sestre klarise) i Trećeg reda (pokornički svjetovni red i samostanski Treći red). Ovaj naziv izašao je iz uporabe u drugoj polovici 20. stoljeća reformom pape Pavla VI. od kada se naziva Franjevački svjetovni red.

ulogu u davanju poticaja pokorničkom pokretu kao i to da je utvrdio propise i usmjeravao projekt evandeoskog življenja u svijetu. Kajetan Esser, povjesničar Franjevačkog reda, vidi u *Pismu vjernicima*, koje je napisao sveti Franjo, pobudnicu braći i sestrama pokornicima.² U srednjem je vijeku pokornički red bio obdaren mnogim izuzećima, od kojih su neka bila jednaka onima što su ih uživali pokornici iz prijašnjih vremena, dok su neka dodjeljivali ili prilagođavali pape. Najvažnije izuzeće bilo je ono vezano uz prisegu vjernosti feudalnom gospodaru i gradskoj vlasti, što je bila vrlo važna povlastica u strukturi društva utemeljenoj na odnosima uživanja blagodati i podložništva. Prisega na vjernost povlačila je sa sobom obvezu uzimanja oružja u svrhu obrane gospodara ili komune. Također treba spomenuti i izuzeće prema kojem su se članovi pokorničkog reda trebali držati podalje od određenih javnih službi koje su bile nespojive s vjerskim položajem pokornika. Ova iznimno široka autonomija pokorničkih skupina izazivala je negodovanje civilnih i crkvenih vlasti, pa su pape bili prisiljeni intervenirati u više navrata.³

Kraj srednjega vijeka, napose 15. stoljeće bilo je vrijeme velike krize i ponovnog procvata pokorničkog reda u Europi. Crna kuga i veliki raskol doveli su da opadanja znatnog broja članova. Iako u smanjenom obliku, ostali su i dalje vrlo brojni. U kasnijim razdobljima izgled Trećeg reda pretrpio je promjenu vrijednu pozornosti. Veliku krizu u Italiji pretrpio je Treći red pojavom humanizma, da bi zatim potpuno nestao u zemljama koje su prihvatile reformaciju. No paralelno s time pojavio se novi procvat u Španjolskoj i Portugalu, kao i u španjolskim dominijama u Europi – Napulju, Lombardiji i Flandriji – i u Novom svijetu.⁴ Ovome je pridonijela i kapucinska reforma Franjevačkog reda u 16. stoljeću. Nova kriza nastupila je u vrijeme prosvjetiteljstva i regalističkih režima koji su uvelike ograničili djelatnost Trećega reda svodeći ga na pobožno društvo. Osobito težak udarac zadala je Francuska revolucija i revolucionarne ideje koji su se krajem 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća širile Europom.

Pio IX., franjevački trećoredac, smatrao je da se pojedinac, obitelj i tadašnje društvo mogu najuspješnije othrvati nezdravu valu vjerskog indiferentizma ako se učlane u Treći red i budu živjeli prema trećoredskom pravilu. U tu svrhu papa potiče biskupe i svećenike da postanu članovi toga Reda i da ga preporučaju vjernicima. Svojim pismima *Supremi apostolatus* od 7. srpnja 1848. i *Cum sicut nobis* od 11. ožujka 1851. papa potiče sjemeništare, svećenike i vjernike da se pridruže trećoredcima.⁵ Papina nastojanja pobudila su po čitavom katoličkom svijetu zanimanje za Treći red. Tako se po cijelom svijetu pokreću listovi, revije i pišu knjige vezane uz Franju i franjevaštvo. Nositelji novog buđenja bili su u Italiji akademik Cesare Guasti, književnik Silvio Pellico i romanopisac Alessandro Manzoni, u Francuskoj književnik Charles Montalambert i sociolog Frederic Ozanam, u Španjolskoj filozof Jakob Balmes, u Engleskoj kardinal Henry Newman i brojni drugi intelektualci.⁶

Pretpostavlja se da su se članovi Trećeg reda u našim krajevima pojavili kad i braća Prvog reda, kao što je bilo u svim zemljama zapadne Europe. Iz pisma pape Grgura IX. od 22.

² Kajetan ESSER, »La lettera da san Francesco ai Fedeli«, *L'Ordine della Penitenza di san Francesco d'Assisi nel secolo XIII*, Roma, 1973., str. 65–78.

³ Usp. Lazaro IRIARTE, *Povijest franjevaštva*, Zagreb, 2013., str. 475–476.

⁴ *Isto*, 481.

⁵ Carlo SARTOLAZZI, *Il Terzo ordine francescano*, Roma, 1967., str. 76–82.

⁶ C. SARTOLAZZI, *Il Terzo ordine francescano*, str. 78–82.

studenog 1235. saznaje se da je zadarski nadbiskup Venerij bio nezadovoljan zadarskim franjevcima jer su osnovali *pokornički red* i jer su u velikom broju primali zadarske građane u tu zajednicu.⁷ U dokumentu od 2. travnja 1281. vidi se da je pokornički red osnovan i u Dubrovniku, spominju se trećoredice koje žive uz crkvicu *Asigurata*.⁸ Slično svjedoči i splitski nadbiskup Stjepan Cosmi krajem 17. i početkom 18. stoljeća, koji u Konstitucijama sinode spominje kako u Splitu postoje tri kuće trećoredica sv. Franje.⁹ Fra Petar Kačić, makarski biskup, u 17. stoljeću izvještava Svetu Stolicu kako su Osmanlije u Makarskoj porušili dvije kuće žena trećoredica sv. Franje.¹⁰ I tijekom baroknog razdoblja uz franjevačke samostane i župe, osobito u kontinentalnoj Hrvatskoj, postoje zajednice Trećega reda. One su više svedene na razinu jedne bratovštine koja ima organizaciju pobožnog društva. U Zagrebu se Treći red spominje 1780. godine, i to u tabuli, gdje se o. Hipolit Fabijančić postavlja upraviteljem Trećeg reda u Zagrebu.¹¹ Za članove Trećeg reda 1730. godine u Budimu izlazi knjiga franjevca Lovre Bračuljevića *Uzao serafinske, naški goruće ljubavi, tri puta svezan*. Djelo je tiskano na 624 stranice, na kojima je opisan početak, rast i djelovanje Trećeg reda. Godine 1861. tiskan je *Kratki sadržaj prošćenja milostih i osobitih darova vičnih koje dobivaju bogoljubni štovatelji sv. Frančiska*. Vrijedan je spomena i priručnik za trećoredce franjevca Petra Krstitelja Bačića *Rukovet serafinskog cviča*, tiskan u Splitu 1884. Knjiga sadrži životopis sv. Franje, povijest franjevačkih redova, tumačenje novog Pravila i obrednik.

1.1. Reforma Lava XIII. i novo uređenje Trećeg reda

Prava reforma Trećeg reda nastupit će s papom Lavom XIII., koji je i sam bio franjevački trećoredac. Sam papa napisao je 128 različitih dokumenata kako bi potaknuo episkopat, svećenstvo i vjernike da se učlanjuju u Treći red i žive po njegovu Pravilu, koje je dao sastaviti u duhu i potrebama onoga vremena. Iskoristivši sedamstotu obljetnicu rođenja sv. Franje, papa je 1882. objavio encikliku *Auspicato concessum* o franjevačkom Trećem redu koja je postala pobudnica za njegovo širenje u svim zemljama. Uvidjevši da ova organizacija ne može više funkcionirati prema starim pravilima – još je na snazi bilo Pravilo pape Nikole IV. – odlučio je promijeniti njezino Pravilo.¹²

Novo je pravilo proglašeno konstitucijom *Misericordis Dei Filius* od 30. svibnja 1883. godine. Tekst je podijeljen u tri poglavlja, iza kojih slijede druga tri u obliku dodataka, u kojima su nabrojani oprosti i privilegiji koje uživaju trećoredci.¹³ Od staroga je Pravila sačuvano samo ono što se moglo prilagoditi novonastalim prilikama i potrebama.

⁷ Dominik MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, Rim, 1968., str. 15.

⁸ Berhmana Rozarija NAZOR, *Lovretske sestre*, Split, 1986., str. 180.

⁹ Stephanus COSMI, *Coonstitutiones synodi*, Split, 1688., str. 89.

¹⁰ Bazilije PANDŽIĆ, »Izvještaji Makarske biskupije sačuvani u Tajnom vatikanskom arhivu«, *Nova et vetera*, god. 30, br. 1, Suisse, 1980., str. 151.

¹¹ Arhiv Hrvatske franjevačke provincije Zagreb (dalje: AHFPZ), *Matriculae observantis Provinciae s. Ladislai Regis in Sclavonia*, pag. 1.

¹² Usp. L. IRIARTE, *Povijest franjevaštva*, str. 488.

¹³ *Pravila Trećeg reda sv. Franje Serafskoga i nekoje pobožnosti na čast istoga sveca* (ur. Franjo Josip Ivančić), Trsat, 1900.

U uvodu konstitucije navodi se kako je *Treći red* upravo ustanovljen za puk; i koliko je potreban da doprinese k dobrom, neporočnom i kršćanskom životu, tomu je najbolji dokaz povijest prošlih vijekova i stvar sama.¹⁴ Nadalje sam papa navodi razloge zbog kojih je pristupio reformi Pravila Trećeg reda: *Pomagaču i početniku dobrih odluka, Bogu imamo zahvaliti što uši kršćanskoga puka ne ostaše začepljene na Naša nagovaranja. Dapače sa više strana doznajemo, kako se je divno probudila još veća pobožnost napram Franji Asiškumu, i kako sve to više raste broj onih, koji mole da se uvrste u treći red. – S toga da većma obodrimo one, koji teže, odlučismo da pomišljamo: ima li šta, što bi moglo prije biti ili suzbijati ovaj plemeniti polet duhova U tu svrhu najprije uznesmo pretres pravila trećega reda, što ga Nikola IV., Naš prešasnik, odobrio i potvrdio apoštolskom ustanovom »Nad gorom« od 18. kolov. 1289., te opazismo da u svemu ne odgovara odnošajima i običajima današnje dobe pa zato, kako se neke preuzete dužnosti ne mogahu bez velike dosade i truda ispunjavati, trebalo je i do sada više točaka toga pravila na molbu članova otpuštati a to, kako se kalo uvidja, nije moglo biti bez štete općenite stege.*¹⁵

Na osobit je način naglašavano kako Treći red nije pokornički red ili bratovština nego onaj koji stupa u nj ne postaje članom bratovštine nego redovnikom. Prema tome čekaju Te i redovničke dužnosti i milosti i povlastice.¹⁶ Tako u *Katekizmu Trećeg reda sv. Franje*, koji je koncipiran prema staroj metodi pitanja i odgovora, stoji kako je Treći red pravi red; tako je to razjasnio papa Benedikto XIII. u ustanovi od godine 1725; isto tako je obznanio papa Leo XIII. u svojoj Ustanovi od 30. svibnja 1883. i ponovio to izričito još iste godine...¹⁷ Na pitanje: *Zašto su pape »Pokornički red« uvijek smatrali pravim redom, a ne bratovštinoma Katekizam* odgovara: *Smatrali su ga zato uvijek redom, jer on ima svoje vlastito, od Sv. Stolice odobreno pravilo, svoj novicijat, svoje zavjetovanje i odijelo, kojemu je sukno i oblik odredjen, dočim toga kod bratovština nema.*¹⁸ Nadalje, na pitanje zašto je papa Lav XIII. donio novo Pravilo Trećeg reda *Katekizam* odgovara: *Zato, da treći red sv. Franje osobito podigne i svim vjernicima preporučiti, budući vidio u njem najljepše sredstvo, kojim da se izliječi ćudoredna pokvarenost ljudi.*¹⁹ Članovi Trećeg reda mogu biti svećenici, ali ne i redovnici.²⁰ Najniža dob za stupanje u Treći red bila je četrnaest godina života.²¹ Zanimljiva je i odredba koja se odnosi na zavjetovanje trećoredaca, a koja pokazuje pravu narav ustanove: *Zavjetovanje u trećem redu nije doduše isto što i zavjetovanje redovnika u samostanima, ali ipak veoma uspješno sredstvo usavršavanja i pred licem crkve ima potpunu valjanost t. j. ono donosi dužnosti i daje stalne prednosti; jedino što ovo zavjetovanje po ponovnom razjašnjenju pape Leona XIII. nje obvezuje u ničem pod grijeh, osim u onom, što je tko već i onako dužan činiti, jer to nalažu zapovijedi Božje ili crkvene.*²²

¹⁴ *Pravila Trećeg reda sv. Franje Serafskoga i nekoje pobožnosti na čast istoga sveca*, str. 7.

¹⁵ *Isto*, str. 7.

¹⁶ *Kandidatima i novacima III. reda sv. Franje*, Zagreb, 1916., str. 2.

¹⁷ *Katekizam Trećeg reda sv. Franje*, Zagreb, 1911., str. 4.

¹⁸ *Katekizam Trećeg reda sv. Franje*, str. 4.

¹⁹ *Isto*, str. 7.

²⁰ *Isto*, str. 10–11.

²¹ *Isto*, str. 14.

²² *Isto*, str. 20.

Sam *Katekizam* koncipiran je tako da tumači Leonovo Pravilo, ali je ujedno i vrlo vrijedan izvor za poznavanje ustrojstva i svrhe Trećeg reda. Treći red, prema Pravilu, vode *duhovni vođe* ili upravitelji, članovi Prvoga reda, i njima ne pripada redovita već povjerena vlast. Oni mogu primati nove članove, zavjetovanje, držati mjesečnu skupštinu, trećoredcima podijeliti papinski blagoslov, obične blagoslove s oprostom, nevrijedne isključiti, dati potrebite dispense u propisima Pravila, mogu ukratko obavljati sve što Pravilo propisuje.²³ Uz *duhovne vođe*, tu je i služba vizitatora koju također obavlja član Prvog reda. Postoje i službe na koje se biraju sami članovi Trećeg reda, one nisu ustanovljene Pravilom već praksom, tako postoje *pretpostavljenik za muške* i *pretpostavljenica za ženske*; *nadalje ima predstojnik vijećnika, koji se zovu pomoćnici ili savjetnici, zatim blagajnik...*²⁴

Iz navedenog se vidi kako je Treći red bio ustanovljen i na što je bio usmjeren. Fra Dominik Mandić u *Glasniku sv. Franje* kaže da je *zadaca trećeg reda, po namjeri sv. Franje, unijeti u društvo više vjere, više pravde, više ljubavi i mira. Trećoredac po namjeri Sveca mora biti kršćanin prije svega, kršćanin u svemu, kršćanin svagdje.*²⁵ Svaki trećoredac trebao bi preporoditi ljudsko društvo 20. stoljeća, obnoviti ga i popraviti, kao *vjerna slika Onoga, koji je cijeli ljudski rod preporodio, slika Spasiteljeva – sv. Franjo Asiški svojim trećim svjetovnim redom.*²⁶ Na tom tragu izašla je u studenom 1912. godine i okružnica pape Pija X., također franjevačkog trećoredca, koju je naslovio na franjevačke generale Prvoga reda. U okružnici, između ostalog, stoji kako se Treći red sv. Franje brzo širi cijelim katoličkim svijetom te kako se njegovi članovi *odlikuju svojom gorljivošću i neumornim radom*. Zatim papa prelazi na govor o svrsi Trećeg reda gdje kaže kako je sam Red isprva nazvan *pokorničkim* jer je time istaknuta njegova dvostruka svrha: međusobna bratska ljubav i težnja za pokorom. Papa nadalje kaže: *Samo složnim i ujedinjenim silama može III. red činiti dobro u svijetu i pravu svrhu postići. Učite se od neprijatelja sv. Crkve. Gledajte kako se složno i odlučno bore protiv naše sv. Crkve. Nije li zato očevitna potreba, da se svi dobri ljudi, a pogotovo trećoreci, složnim silama bore za stvar i onu drugu svrhu, radi koje ste stupili u III. red. Stupili ste u pokornički III. red, stoga pokažite današnjem razmaženom svijetu vaš pokornički duh. U tu svrhu su vam dani propisi i pravilo III. reda. To pravilo točno ispunjavati, znači praviti pokoru.*²⁷ Osim toga, papa poziva trećoredce da budu *gorljivi širitelji dobre štampe* i da se Treći red osniva ne samo po samostanskim crkvama nego da se uvede i u pojedine župe. Svoju okružnicu papa zaključuje: *Svrha dakle, dragi trećoreci, poradi koje ste stupili u III. red sv. Franje jest: savršenost, kao što je evanđelje propisuje, provesti u život vaš i djela vaša, da time budete svoj okolini goruće svjetiljke. – Zato, ako III. red ima takvu svrhu, to mi ne možemo odobriti, da se III. red kao takav, miješa u čisto građanske, ili pače političke stvari. Ali ovime ipak ne isključujemo, da se vi kao trećoreci pokažete revnima u podupiranju katoličkih društava i njihovih interesa; jer i socijalna djelotvornost III. reda potpuno odgovara našoj želji.*²⁸ Ovime je Pio X. dao usmjerenja za djelovanje Trećeg reda. Iz ovoga se može iščitati kako je papina

²³ *Katekizam Trećeg reda sv. Franje*, str. 32.

²⁴ *Isto*, str. 34–35.

²⁵ Fra Dominik MANDIĆ, »Zadaca Trećeg reda u duhu sv. Franje«, *Glasnik sv. Franje*, br. 9, Zagreb, 1911., str. 237.

²⁶ »Dvadeseti vijek i III. red sv. Franje«, *Glasnik sv. Franje*, br. 11, Zagreb, 1911., str. 283–284.

²⁷ PIO X., »Okružnica sv. O. pape Pija X. o III. redu«, *Glasnik sv. Franje*, br. 11, Zagreb, 1912., str. 321.

²⁸ *Isto*, str. 322.

želja, kao i njegova prethodnika Lava XIII., bila da Treći red bude zajednica/bratstvo vjernika koji će nasljedovati evanđeoski ideal u pokori nastojeći postići evanđeosko savršenstvo, koje će se očitovati u prvom redu u životu pojedinaca i njihovim svjedočanstvom u društvu. Od trećoredaca se nije očekivalo da djeluju na političkoj razini, ali se očekivalo da podupiru katoličke organizacije koje su djelovale u tom pogledu. Također se od trećoredaca očekivalo i snažno socijalno djelovanje, osobito na karitativnom planu, kako je to propisivalo Pravilo.

Osobito je bila naglašena socijalna djelatnost Trećeg reda. Tako u *Glasniku sv. Franje* možemo iščitati kako se *socijalno djelovanje Franjinih sinova proteže od osnutka reda do danas. Njegovo je djelovanje obuhvatilo sav narodni život. Njegov je red u biti socijalan.*²⁹ Prema nepoznatom autoru ovog članka, pitanje socijalnog djelovanja u biti je franjevačkog poziva jer je, prema njemu, to bio i jedan od ciljeva franjevačkog pokreta od samih početaka. To je ujedno i gospodarsko pitanje jer ga je tako razumio i sv. Franjo i njegovi učenici. Tako su Ivan Kapistranski, Bernardin Sijenski, Bernardin Feltrijski dokidali društvene razdore i propovijedali protiv lihve, *otvarajući zavode za pučke zajmove.*³⁰ U svom daljnjem govoru autor se osvrće na socijalno zlo i nepravdu s kraja 19. i početka 20. stoljeća te kaže: *U prosvjeti je napredovalo naročito građanstvo, dok je radništvo i seljaštvo za njim zaostajalo. To je dovelo do protivština i borbi... Društvene su se prilike, napose radničke u mnogočemu poboljšale, no konačni uspjeh nije postignut. Zašto? Zato, jer je socijalno pitanje i ćudoredno i vjersko pitanje. Stoga i ne može prije doći, dok se oni, kojih se to tiče, ne vrate svim žićem kršćanskoj vjeri, koju su boreći se za vremenito poboljšanje sramotno izdali, ostavili i stali grliti strastveno, zaneseno do ludila demokraciju ili socijalizam bez vjere, bez Boga.*³¹ Upravo ovdje autor vidi najvažniju ulogu Trećeg reda koji bi trebao dati odgovore na socijalnu nepravdu toga vremena, odnosno trećoredci bi trebali ostvariti socijalnu pravdu svojim načinom života kao pokornici i istinski kršćani.³² Ovdje je jako izražena nota koja Treći red svrstava u jedno od oruđa na koji način Crkva treba pridonijeti rješavanju socijalnog pitanja početkom 20. stoljeća. Ovdje također možemo pratiti i nastojanja pape Lava XIII. za rješavanjem socijalnog pitanja, u prvom redu radništva, koje je objelodanio u svojoj enciklici *Rerum novarum*.

Treći red u Hrvatskoj početkom 20. stoljeća

Leonovska reforma Trećeg reda odrazit će se vrlo brzo u našim krajevima, i to u prvom redu u dva smjera: u pojavi knjiga i trećoredskih časopisa te u velikom broju članova obnovljenih i osnovanih trećoredskih zajednica. Na području Provincije sv. Ladislava sa sjedištem u Zagrebu upravitelji Trećeg reda počet će se postavljati u svim samostanima od 1877. godine.³³ U Provinciji sv. Jeronima rad s Trećim redom neće započeti tako su-

²⁹ »Socijalno djelovanje franjevačkog reda«, *Glasnik sv. Franje*, br. 6, Zagreb, 1913., str. 167.

³⁰ *Isto*, str. 167–168.

³¹ »Uzrok današnjem socijalnom zlu«, *Glasnik sv. Franje*, br. 6, Zagreb, 1913., str. 168.

³² »Treći red kao sredstvo«, *Glasnik sv. Franje*, br. 6, Zagreb, 1913., str. 168–169.

³³ AHFPZ, *Matriculae observantis Provinciae s. Ladislai Regis in Sclavonia*, pag. 39.

stavno kao u Provinciji sv. Ladislava, prve trećoredske zajednice nastat će 1859., 1863. i 1879., dok će pravo organiziranje započeti tek nakon 1890. godine.³⁴ Na području Provincije Presvetog Otkupitelja sa sjedištem u Splitu Treći red do Leonove reforme praktički nije ni postojao. Kao glavni razlozi tomu navode se: *1. neko mrtvo shvaćanje i slabo poimanje toga reda. 2. mala odvažnost u svladavanju zapreka. 3. mali mar, da se duše pripreme za taj red bilo propovijedanjem bilo svjetovanjem. 4. opći hladni duh vremena, koji je zadnjih decenija pirio, te svuda ohladio duše u pobožnosti.*³⁵ Nešto bolje stanje bilo je u Bosni gdje se Treći red počeo formirati nakon austrijske okupacije. No povijest Trećeg reda u Bosni počinje u 16. stoljeću, kako to svjedoče Ljetopisi provincije. Prema svemu sudeći, bio je prenesen iz Italije od strane mladih franjevaca koji su tamo studirali. U 18. stoljeću on polako zamire, da bi u prvoj polovici 19. stoljeća potpuno nestao. Prvi koji su u Bosni počeli osnivati Treći red bili su fra Blaž Kulier i fra Igancije Strukić, koji su odmah po obznanjivanju okružnice *Auspicato* dobili od generala Reda posebno dopuštenje da smiju osnivati trećoredske zajednice u Bosni.³⁶ Bolje je stanje bilo u Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji, tu je Treći red uveden odmah nakon reforme iz 1883. godine. No i u Hercegovini nije *po svim župama niti istodobno zaveden niti mu je jednak broj, jer dok ga u nekim župama ima preko očekivanja, u drugima ga je opet manje nego bi se čovjek nadao, a to se mora pripisati a) veličini župa, b) klimatskim prilikama, c) zauzetnosti župničkoj.*³⁷ Početkom 20. stoljeća u Hercegovini će Treći red biti uveden u svim franjevačkim župama, imat će 33 organizacije i preko 10 000 članova.³⁸ Kod franjevaca konventualaca Treći je red uspostavljen u drugoj polovici 19. stoljeća, i to najprije u Cresu 1844., a zatim u Šibeniku 1871. godine.³⁹ Kapucini također organiziraju svoj Treći red nakon Leonove reforme.⁴⁰ Zanimljiva je situacija kod franjevaca trećoredaca glagoljaša, ili samostanskih trećoredaca, koji sve do 1873. nisu smjeli organizirati Treći red, tek im je te iste godine to dopustio papa Pio IX. Tadašnji provincijal dr. fra Josip Dujmović dobio je u Rimu nalog od generala Reda da počne u Provinciji širiti Treći red.⁴¹

³⁴ Toma TOMAŠIĆ, »Stanje III. reda sv. Franje u dalmatinsko-istarskoj provinciji sv. Jerka«, *Izješće I. sastanka hrv. upravitelja trećega reda*, Zagreb, 1913., str. 17.

³⁵ Petar BAČIĆ, »Opći pregled stanja III. reda u provinciji presv. Otkupitelja u Dalmaciji«, *Izješće I. sastanka hrv. upravitelja trećega reda*, Zagreb, 1913., str. 26–28.

³⁶ L. ČUTURIĆ, »Sadašnje stanje III. reda u Bosni«, *Izješće I. sastanka hrv. upravitelja trećega reda*, Zagreb, 1913., str. 33–35.

³⁷ Pavao DRAGIČEVIĆ, »O stanju 3. reda sv. Franje u Hercegovini«, *Izješće I. sastanka hrv. upravitelja trećega reda*, Zagreb, 1913., str. 38–39.

³⁸ Jeronim BORAS, »Treći red u Hercegovini«, *Glasnik sv. Franje*, br. 2, Zagreb, 1912., str. 51–52.

³⁹ Frane MIOLIN, »O stanju III. reda u dalmatinskoj provinciji sv. Jeronima franjevaca konventualaca«, *Izješće I. sastanka hrv. upravitelja trećega reda*, Zagreb, 1913., str. 40.

⁴⁰ Miroslav ŠKRIVANIĆ, »Stanje 3. reda u hrv. kapucinskoj provinciji«, *Izješće I. sastanka hrv. upravitelja trećega reda*, Zagreb, 1913., str. 42.

⁴¹ Ćiril STUDENČIĆ, »Izješćaj »de statu qou« III. reda sv. Frane u provinciji samostanskih trećoredaca«, *Izješće I. sastanka hrv. upravitelja trećega reda*, Zagreb, 1913., str. 46.

1. Stanje Trećeg reda u Hrvatskoj franjevačkoj provinciji sv. Ćirila i Metoda 1912. godine⁴²

Zajednica	Godina osnutka	Broj članova
Andrijaševci	1897.	
Babina Greda	1898.	61
Bjelovar	1892.	108
Brod na Savi	1889.	78
Cernik		43
Čakovec	1886.	300
Draškovac	1912.	30
Đurđevac	1905.	130
Goričan	1907.	130
Ilok		80
Ivanić-Kloštar	1860.	170
Jalžabet-Suhodol	1910.	30
Karlovac	1865.	181
Klanjec	1892.	1240
Komletinci	1903.	43
Koprivnica	1887.	190
Kostajnica	1899.	99
Kotoriba	1907.	299
Krapina	1887.	80
Macinec		
Našice	1890.	138
Nova Kapela		
Osijek	1882.	85
Petrijanec kraj Varaždina		
Požega	1886.	600
Pregrada	1889.	400
Privlaka	1891.	17
Ruma	1911.	80
Samobor	1873.	240
Sv. Marija	1912.	15
Šarengrad		
Štrigova	1909.	120
Trsat	1861.	700
Varaždin	1880.	450
Velika Gorica	1910.	60
Virovitica	o. 1887.	240
Visoko		12
Vrbanja	1904.	403

⁴² Bernardo BRIXY, »Stanje III. reda u današnjoj provinciji sv. Ćirila i Metodija«, *Izješće I. sastanka hrv. upravitelja trećega reda*, Zagreb, 1913., str. 9–16.

Vukovar	1880.	300
Zagreb	1846.	700
Zemun	1896.	105

2. Stanje Trećeg reda u Provinciji sv. Jeronima 1912. godine⁴³

Zajednica	Godina osnutka	Broj članova
Baška Draga	1899.	100
Baška Nova	1899.	105
Blato	1892.	250
Cavtat	1911.	21
Dubrovnik	1899.	345
Hvar	1864.	42
Kampor na Rabu	o. 1889.	više od 20
Izola		116
Konavle		10
Kopar	1859.	160
Korčula		60
Kornić	1899.	45
Kotor		4
Kuna	o. 1890.	50
Krapanj	1912.	12
Lastovo		13
Nerezine	1904.	54
Mali Lošinj	1873.	186
Orebić	1879.	131
Osp		o. 80
Pag		60
Pazin		579
Punat	1899.	132
Rogoznica	1912.	38
Smokvica		8
Ston		o. 10
Trogir	1908.	56
Ugljan	1911.	37
Vela Luka		150
Vinjerac		60
Vrbnik	1888.	154
Zadar	1863.	236
Žman		40
Žrnovo		22

⁴³ T. TOMAŠIĆ, »Stanje III. reda sv. Franje u dalmatinsko-istarskoj provinciji sv. Jerka«, str. 17–26.

3. Stanje Trećeg reda u Provinciji Presvetog Otkupitelja 1912. godine⁴⁴

Zajednica	Godina osnutka	Broj članova
Bajagić		4
Brist		11
Drašnice	1907.	4
Gala	1911.	10
Gradac u Primorju	1896.	35
Hrvace	1885.	68
Igrane	1909.	18
Imotski	1887.	
Kaštela	1892.	57
Knin	1870.	35
Makarska	1889.	83
Metković	1912.	20
Nevest	1912.	4
Omiš	1889.	31
Otok	1872.	20
Podaca	1900.	21
Ruda	1880.	5
Sinj	1872.	370
Sumartin	1890.	60
Unešić	1912.	10
Vrgorac	1887.	37
Zaostrog	1911.	13

4. Stanje Trećeg reda u Provinciji Bosni Srebrenoj sv. Križa 1912. godine⁴⁵

Zajednica	Godina osnutka	Broj članova
Bihać		300
Brajkovići		127
Busovača		305
Dolac		120
Fojnica		140
Guča Gora		259
Jajce		230
Kiseljak		147
Kreševo		150
Livno		107
Novi Šeher		149

⁴⁴ P. BAČIĆ, »Opći pregled stanja III. reda u provinciji presv. Otkupitelja u Dalmaciji«, str. 26–33.

⁴⁵ L. ČUTURIĆ, »Sadašnje stanje III. reda u Bosni«, str. 33–36.

Orašje		469
Petrićevac		240
Podhum		215
Rama		287
Sarajevo		450
Stara Rijeka		201
Suho Polje		170
Sutjeska		o. 400
Tolisa		336
Vareš		114
Zenica		o. 200
Zovik		163

5. Stanje Trećeg reda u Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji 1912. godine⁴⁶

Zajednica	Godina osnutka	Broj članova
Bijelopolje		200
Blato		420
Bukovica		400
Drežnica		215
Drinovci		37
Čerin		643
Goranci		411
Gabola		301
Grabovica		53
Gradnići		1200
Gorica		148
Gradac Posuški		400
Grude		198
Humac		1780
Klobuk		430
Kočerin		900
Konjic		120
Krasno		211
Međugorje		823
Mostar		544
Mostarski Gradac		201
Posušje		369
Rakitno		658
Ružići		40
Sevnica		44
Široki Brijeg		1800

⁴⁶ P. DRAGIČEVIĆ, »O stanju 3. reda sv. Franje u Hercegovini«, str. 36–39.

D. Patafta, *Obnova franjevačkog Trećeg reda u Hrvatskoj u prvoj polovici 20. stoljeća*

Šuica		22
Tihaljina		60
Vinica		7
Vitina		247
Veljaci		504

6. Stanje Trećeg reda u Provinciji sv. Jeronima franjevac konventualaca 1912. godine⁴⁷

Zajednica	Godina osnutka	Broj članova
Cres	1844.	344
Piran	1875.	120
Split	1884.	264
Šibenik	1871.	150
Vis	1882.	81

7. Stanje Trećeg reda u Hrvatskoj kapucinskoj provinciji 1912. godine⁴⁸

Zajednica	Godina osnutka	Broj članova
Karlobag	1902.	30
Klana		50
Rijeka	1883.	2000
Senj	1911.	60
Varaždin	1854.	250

8. Stanje Trećeg reda u Provinciji franjevac trećoredaca glagoljaša 1912. godine⁴⁹

Zajednica	Godina osnutka	Broj članova
Krk	1874.	50
Kolan		
Komiža		
Preko	1879.	157
Prvić Luka	1886.	27
Vinjerac	1886.	
Zadar	1877.	o. 200
Zaglav	1897.	30
Žman		

⁴⁷ F. MIOLIN, »O stanju III. reda u dalmatinskoj provinciji sv. Jeronima franjevac konventualaca«, str. 40–42.

⁴⁸ M. ŠKRIVANIĆ, »Stanje 3. reda u hrv. kapucinskoj provinciji«, str. 42–45.

⁴⁹ Č. STUDENČIĆ, »Izveštaj »de statu qou« III. reda sv. Frane u provinciji samostanskih trećoredaca«, str. 45–49.

Iz priloženog se može vidjeti kako je Treći red vrlo brzo uhvatio korijena na hrvatskom nacionalnom prostoru i kako se brzo proširio unutar franjevačkih provincija, kao i izvan njih. No tendenciju rasta, koja je započela krajem 19. i početkom 20. stoljeća, Treći red je nastavio i u desetljećima koja su uslijedila. Tako je na području Provincije sv. Ćirila i Metoda, gdje su trećoredske organizacije bile najbolje organizirane, započeta tendencija rasta nastavljena i dalje. Iz sljedeće tablice može se vidjeti kako su se trećoredske organizacije širile na prostoru spomenute Provincije.

*9. Organizacije Trećeg reda na prostoru Provincije sv. Ćirila i Metoda od početka do polovice 20. stoljeća*⁵⁰

Zajednica	Godina osnutka
Komletinci, Kotoriba, Štrigova, Rovišće, Vrbanja	1906.
Zoljani	1908.
Mitrovica, Macinec, Gornji Mihaljevec, Vivodina, Vinkovci, Cerna, Đakovo, Grubišno Polje, Ruma, Lađevac	1913.
Križišće, Babina Greda, Štivilica, Draškovec	1914.
Rakovac	1915.
Feričanci, Podgorač, Orahovica, Rača, Petrijanec, Mali Đurđevac, Novska, Sunja, Crikvenica, Ferdinandovac, Ladislavci, Morović	1917.
Kostel, Bošnjaci, Srijemski Karlovci, Mađarevo	1918.
Vratišinec, Ivanjska	1919.
Velika Gorica, Kukujevi	1920.
Odvorci, Visoko, Otočac	1921.
Sv. Ivan Zelina, Pregrada, Gornji Bogičevci, Bakar, Novi Vinodolski	1922.
Pitomača, Podlapac	1923.
Bezdan, Stari Bečej, Bečkerek, Novi Futog	1924.
Vršac, Sutl, Poljana	1925.
Bela Crkva	1926.
Novi Sad, Sombor, Subotica	1927.
Trnovitica, Gerovo	1928.
Čonoplja, Filipovo	1930.
Plošćica, Čub	1931.
Staro Petrovo Selo, Garkovo, Stara Koravica	1932.
Bapska, Slankamen, Gaj, Antunovac, Golubinci	1933.
Strizivojna, Andrijevi	1934.
Donja Dubrava, Prišlin, Velika Kikinda, Uresica	1936.
Odžaci, Ludbreg	1937.
Sv. Petar na Mrežnici	1938.
Nadrljan	1939.
Prezid	1941.
Budrovac	1942.

⁵⁰ AHFPZ, Trećoredske zadruge izvan Zagreba, kut. A-VIII-8c.

Do polovice 20. stoljeća na području koje pokrivaju franjevci Hrvatske provincije sv. Ćirila i Metoda djelovat će 185 zajednica Trećeg reda.⁵¹ Ako se dobro promotri tablica, može se vidjeti kako u velikoj većini trećoredske zajednice nisu osnivane unutar franjevačkih samostana i župa nego u dijecezanskim župama, što govori o tome da je Treći red bio na široko prihvaćen i izvan franjevačkih krugova.

Slična je situacija bila i u Provinciji Presvetog Otkupitelja, s jednom iznimkom: franjevci te provincije djelovali su pastoralno drugačije od franjevaca kontinentalne Hrvatske. Za razliku od kontinentalne Hrvatske, gdje su franjevci djelovali unutar samostana i samostanskih župa, s malim brojem samostalnih župa, kod franjevaca splitske provincije situacija je bila obrnuta. Naime, postojao je velik broj samostalnih župa na kojima su djelovali franjevci te provincije te su u tim župama osnivali i Treći red. Sljedeća tablica prikazuje kako je na području splitske Provincije osnivan Treći red.

*10. Organizacije Trećeg reda na prostoru Provincije Presvetog Otkupitelja od druge polovice 19. do polovice 20. stoljeća*⁵²

Zajednica	Godina osnutka
Bajagić	1874.
Bast-Baška Voda	1926.
Brist	1885.
Drašnice	1907.
Drniš	1873.
Dubravice	1928.
Gala-Gljev	1911.
Gradac	1896.
Hrvace	1885.
Igrane	1909.
Imotski	1882.
Kijevo	1926.
Knin	1870.
Kruševo	1882.
Lišane	prije 1941.
Makarska	1886.
Metković	1912.
Miljevci	1927.
Mirlović	1924.
Nevest	1912.
Unešić	1912.
Omiš	1889.

⁵¹ *Isto.*

⁵² Jerko LOVRIĆ, »Treći red i Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja«, *Kačić*, god. 19–20, Split, 1988., str. 255–265.

Otok	1881.
Podaca	1881.
Promina	1945.
Rupe-Visovac	o. 1936.
Sinj	1871.
Split	1933.
Sumartin	1885.
Šibenik	1927.
Tučepi	1928.
Vinjani	1928.
Vrgorac	1887.
Vrlika	1928.
Zagreb	1935.

Na temelju ovih tablica može se zaključiti kako se Treći red od druge polovice 19. do sredine 20. stoljeća brzo širio na području svih franjevačkih provincija. No postojale su i neke razlike, koje nisu vidljive samo u broju trećoredaca nego su u prvom redu vezane uz pastoralnu djelatnost pojedine provincije. Dok kod svih franjevačkih provincija na prostoru Crkve u Hrvata Treći red nastaje isključivo uz franjevačke župe i samostane, na području koje pokrivaju hrvatski franjevci, odnosno kontinentalni franjevci, Treći se red proširio i izvan franjevačkih župa i samostana, iako su upravitelji uvijek ostajali franjevci, koji su često znali delegirati na to mjesto i mjesnog župnika ili kapelana. Također svaka je od tih zajednica izvan franjevačkog okruženja ostajala uvijek pravno povezana s franjevačkim samostanom ili župom. Do sredine 20. stoljeća Treći je red postao respektabilna organizacija koja će jedina uspjeti nadživjeti i razdoblje komunizma, odnosno ostat će jedina katolička udruga koja neće biti dokinuta nakon 1945. godine.

Tijekom ovog razdoblja, prve polovice 20. stoljeća, franjevci i trećoredci započet će izdavati brojne knjige, časopise i molitvenike za potrebe članova Trećeg reda. Krajem 19. stoljeća počinje izlaziti trećoredski časopis *Ružičnjak sv. Franje Serafskog, nabožno-poučni mjesečni list za katolički puk, nasploh trećorednike*. Pokrenuo ga je 1896. na Trsatu franjevac Franjo Josip Ivančić. *Glasnik Đakovačke biskupije* zapisat će o novom časopisu: *Od svih naših nabožnih pučkih listova, uz Glasnik pres. Srca Isusova, ovaj je list najljepše i najbolje uređivan*.⁵³ Franjo Ivančić uređivao je časopis deset godina i u međuvremenu je izdao knjigu *Treći red sv. Franje*, tiskanu na Sušaku 1898. Godine 1911. časopis mijenja ime u *Glasnik sv. Franje* pod kojim će izlaziti sve do 1945. godine. Uređivali su ga franjevci novoosnovane Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda, osim što će ga u jednom periodu izdavati Savez Trećeg reda. Početkom 20. stoljeća izlazi više različitih izdanja na hrvatskom jeziku za članove Trećeg reda. Književni zbor franjevačkih bogoslova *Duns Scot* u Zagrebu izdaje 1911. *Katekizam trećeg reda*.⁵⁴ Splitski list *Dan* izvještava kako je kod riječkih kapucina u tiskari *Kuća dobre štampe* 1912. izdan *Priručnik za trećorece* te nadodaje kako se može *...s punim pravom reći da je ova knjiga priredena*

⁵³ »Ružičnjak sv. Franje Serafskog«, *Glasnik Đakovačke biskupije*, br. 7, Đakovo, 1899., str. 21.

⁵⁴ Drugo izdanje priredit će 1923. u Zagrebu *Savez Trećeg reda*.

ne samo za Trećorece nego je ona upravo krasan putokaz u privatnom i javnom životu za svakog suvremenog katolika.⁵⁵ Za pripravnike je objelodanjena knjižica *Kandidatima i novacima Trećeg reda sv. Franje*, tiskana u Zagrebu 1914., a svoje drugo izdanje doživjet će 1916. godine. Zagrebački trećoredci izdali su 1914. godine pjesmaricu *Serafski zvuci, pjesmarica za hrvatske trećorece sv. Franje*. Nakon toga 1916. u Zagrebu izlaze *Serafski zvuci. Priručnik za članove Trećeg reda sv. Franje*. Nakon Prvog svjetskog rata članovi Trećeg reda izdaju svoj godišnjak *Kalendar sv. Franje*, koji je uređivao katolički publicist dr. Josip Andrić, trećoredac. Izašao je za godine 1923., 1924., 1926., 1928., 1929., 1930. i 1931. Godine 1936. franjevac Dionizije Andrašec objavljuje prvo izdanje *Serafskog cvijeća. Priručnik i molitvenik za članove Trećeg Reda sv. o. Franje*. Molitvenik je izdala Uprava Glasnika sv. Franje. U predgovoru, koji ima naslov *Mir i dobro*, o. Dionizije piše: *Većina je članova Trećeg reda isticala želju, da Serafsko cvijeće bude ne samo priručnik nego i potpun molitvenik. Članovi naime, žele, da sada ne moraju uz Serafsko cvijeće nositi i druge različite molitvenike. Upravitelji Trećega reda, naročito svjetovni svećenici, osjećali su teškoće u vođenju Trećega reda baš u tome, što nijesu imali priručnika. Te prilike i stvarne potrebe vodile su me kod sastavljanja Serafskog cvijeća tako da je došlo i do većeg njegovog opsega... Ako 100 hiljada hrvatskih trećoredaca svesrdno primi ovu knjižicu, ona će bez sumnje pridonijeti proširenju Trećega reda, dosljedno duhovnoj obnovi našega hrvatskog naroda – a time je postigla svoj cilj!*⁵⁶ Drugo izdanje doživjet će 1943. godine. Na hrvatskom govornom području izlazit će i druga trećoredska glasila, tako će bosanski franjevci izdavati *Serafski perivoj* za đake i trećoredce. Časopis *Naša Gospa Lurdska*, koji će izdavati riječki kapucini, pisat će o Trećem redu sve do 1913. godine. Franjevci Bosne Srebrene izdavati će u Visokom *Glasnik sv. Ante*, dok će mostarski franjevci tiskati *Kršćansku obitelj* za đake i seljake.⁵⁷

Naposljetku treba spomenuti i znamenite članove Trećeg reda. Primjerice, članovi zagrebačke trećoredske zajednice bili su biskup Josip Lang, kanonik Matija Stepinac, kanonik Milan Beluhan, nadbiskup Antun Bauer, biskup Ivan Krapac, biskup Dominik Premuš, povjesničar i svećenik Kamilo Dočkal, profesor morala na zagrebačkom Katoličkom bogoslovnom fakultetu Josip Pazman, pravnik i katolički aktivist dr. Petar Rogulja, književnik, publicist i pravnik dr. Josip Andrić, pjesnik, književnik i osnivač *Braće hrvatskog zmaja* dr. Velimir Deželić st. Ovome nizu treba pridodati kanonika i profesora Svetog pisma Novoga zavjeta na KBF-u u Zagrebu dr. Rudolfa Vimera, profesora, pisca i jednog od vođa Hrvatskog katoličkog pokreta Petra Grgeca, književnicu i suprugu Isidora Kršnjavog Štefu Kršnjavi, biskupa Petra Salača i zagrebačkog nadbiskupa dr. Alojzija Stepinca.⁵⁸ Članovi Trećeg reda u samostanu Gospe Lurdske u Zagrebu bili su dr. Mate Ujević i svećenik dr. Janko Šimrak, kasniji križevački biskup.⁵⁹

⁵⁵ »Predgovor«, *Pred otajstvom ljubavi*, Rijeka, 1913., str. 2.

⁵⁶ Dionizije ANDRAŠEC, »Mir i dobro«, *Serafsko cvijeće. Priručnik i molitvenik za članove Trećeg Reda sv. o. Franje*, Zagreb, 1936., str. 1–2.

⁵⁷ »Trećoredska glasila«, *Izvišće I. sastanka hrv. upravitelja trećega reda*, Zagreb, 1913., str. 128.

⁵⁸ Arhiv Franjevačkog svjetovnog reda Kaptol (dalje: AFSRK), *Matica članova Trećeg reda Kaptol*.

⁵⁹ J. LOVRIC, »Treći red i Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja«, str. 265.

2.1. Prvi sastanak hrvatskih upravitelja Trećeg reda u Zagrebu 1912.

Rast Trećeg reda u hrvatskim zemljama početkom 20. stoljeća i time povećanje trećoredskih zajednica nužno je vodio k višem obliku organizacije i koordinacije. Osnivanje organizacije koja bi objedinila sve trećoredske organizacije Crkve u Hrvata bila je ideja zagrebačkog gvardijana i upravitelja Trećeg reda fra Rafaela Rodića, kasnijeg prvog beogradskog nadbiskupa. Rodić je, potaknut primjerom organiziranja austrijskog Trećeg reda, potaknuo ideju organiziranja hrvatskog Trećeg reda. U jednoj okružnici u *Glasniku sv. Franje* naglašava kako je kongres i organizacija trećoredaca *stvar od velike važnosti*.⁶⁰ Isti broj Glasnika donosi članak fra Miroljuba koji kaže kako je Treći red *kod nas, može se reći, najuzornija katolička organizacija, koja je okupila oko sebe cvijet hrvatskoga naroda. Ima doduše raznih kongregacija po gradovima, no nijedna nije okupila toliko seljaka... U samoj Bosni i Hercegovini ima preko 15 000 trećoredaca i to većim dijelom seljaka. Stoga nijedan naš čisto katolički pothvat nije među seljacima mogao uspjeti ako se nije oslanjao na treći red. Našim trećorecima još jedino fali jaka ruka, koja će ove rasijane čete složiti u jaku vojsku, pa da ih onda povede proti neprijateljima crkve i oltara*.⁶¹ Statistike Franjevačkog reda, svih ograna, pokazivat će da je 1912. godine u svijetu bilo 2 396 488 trećoredaca, podijeljenih u 13 000 organizacija i 300 zadruga.⁶² Ova velika brojčana snaga Trećeg reda u svijetu, pa time i u Hrvatskoj, učinila je trećoredske zajednice snagom s kojom su morali računati članovi udruženja proizašlih iz Hrvatskog katoličkog pokreta. Kako bi se djelatnost Trećeg reda bolje uskladila i koordinirala te kako bi se Treći red bolje i organiziranije uključio u katolički pokret, bila je nužna skupština koja se održala u Zagrebu od 4. do 6. rujna 1912. godine. Na skupštini su se okupili svi upravitelji trećoredskih zajednica pojedine provincije. Skupštini je predsjedao fra Rafael Rodić, provincijal i upravitelj Trećeg reda.

Nakon izlaganja o stanju Trećeg reda u pojedinoj provinciji uslijedio je niz referata koji su govorili o važnosti organiziranja trećoredskih zajednica u hrvatskim zemljama. Tako će o. Gjildo Uskoković, govoreći o reformnoj moći Trećeg reda, u svome referatu naglasiti kako je *dobro uređenje trećoredskih općina i njihova solidna organizacija za mene duša trećoredskog života i djelatnosti*. Pritom poziva kako se treba ugledati na susjedne narode gdje je Treći red već dobro organiziran i da ga na isti način treba prilagoditi *našim prilikama i okolnostima*.⁶³ U nastavku izlaganja govorio je o. Bone Burić koji je naglasio kako se od Trećeg reda *dan danas ište najprije organizacija*. Prema njemu, *dobro organizirana katolička društva jesu doista nepobjediva*. Suvremenost Trećeg reda dobro je shvatio *veliki poznavalac potreba Crkve i države, Lav XIII*. On je, prema referatu o. Bone, *u svojoj dubokoj mudrosti preporučio cijelom kršćanstvu treći red kao jako sredstvo, da se obnovi društvo. Prilagodivši regulu trećeg reda današnjim prilikama, stavio je treći red na jak osnov da može djelovati prema uzvišenom cilju*...⁶⁴ Fra Dane Zubac u svome je izlaganju progovorio o zadaći franjevacu oko Trećeg reda. U svome se izlaganju osvrnuo na hrvatski katolički

⁶⁰ Rafael RODIĆ, »Prvi hrvatski trećoredski kongres«, *Glasnik sv. Franje*, br. 2, Zagreb, 1912., str. 35–37.

⁶¹ Fra MIROLJUB, »II. hrvatski katolički sastanak i trećoreci«, *Glasnik sv. Franje*, br. 2, Zagreb, 1912., str. 37–38.

⁶² »Silne vojske pod barjakom sv. Franje«, *Glasnik sv. Franje*, br. 3, Zagreb, 1912., str. 88.

⁶³ Gjildo USKOKOVIĆ, »Reformna moć trećeg reda«, *Izješće I. sastanka hrv. upravitelja trećega reda*, Zagreb, 1913., str. 59.

⁶⁴ Bone BURIC, »Suvremenost 3. reda«, *Izješće I. sastanka hrv. upravitelja trećega reda*, Zagreb, 1913., str. 68.

pokret koji je, prema njemu, dobro uvidio situaciju u kojoj se nalazi hrvatski narod i Crkva u Hrvata te koji radi *u korist naše katoličke stvari u hrvatskim zemljama*. Tomu nadodaje kako mora biti slijep onaj *tko ne vidi kakovi nazori sve to jače prevladaju u svim slojevima našeg hrvatskog naroda, nazori protivni Katoličkoj crkvi, društvenom poretku i napretku zdrave prosvjete... To su davno već uvidjeli odvažni pokretači našeg hrvatskog katoličkog pokreta... Mi se slažemo s ovim pokretačima da protiv zla, koje prijeti, treba snažne reakcije*. Zato poziva sve upravitelje Trećeg reda da dobro proniknu i shvate duh i misao sv. Franje, da prouče i ispravno shvate zadaću i duh samoga Trećeg reda te da pokrenu zajedničku akciju. Nadalje, fra Dane poziva sve upravitelje da se dobro potrudu oko trećoredskih organizacija kako bi postale *važnim faktorom u socijalnom i vjerskom pogledu*, da bi, kako mu priliči, *popeo se do one moći i ugleda što bi ga mogao imati kao rasprostranjena organizacija* te navodi kako Treći red u hrvatskim zemljama ima 24 268 članova.⁶⁵

Drugog dana uslijedilo je izlaganje fra Vjenceslava Bilušića iz Sinja. On se u svom referatu o uskrisavanju Trećeg reda osvrnuo na to kako će Red *raširen, dobro uređen i pravilno vođen biti pravi preporod ljudskoga društva*. Tako poziva da svatko tko želi preobrazbu ljudskoga društva, mir i blagostanje *koli naroda toli obitelji i pojedinaca, mora nastojati oko širenja i procvata trećega reda*. No kako bi Red bio uspješan i postigao svoju svrhu, *mora biti dobro uređen, razumno provadan i upućen razboritim propisima*. Zato poziva da se Treći red organizira u jedinstvenu upravu i da se izradi statut te uprave kako bi i sve *trećoredske zajednice dobile svoj statut*. Statut bi samo olakšao provođenje Pravila koje označava načela, ali ostavlja slobodu koja mora stajati *pod zaptom ugleda i razboritosti*. Niti jedno društvo ne može postići uspjeh ako nema središnje uprave jer se osjeća potreba za *jedinstvenost rada*.⁶⁶

Trećeg dana skupštine organiziran je Provincijalni odbor koji je trebao izraditi statut nove organizacije. Odbor za izrađivanje statuta sačinjavali su o. Ferdo Krčmar iz Zagreba, o. Augustin Bajčić iz Krka, o. Ćiril Juzbašić, kapucin iz Rijeke, o. Leonard Čuturić iz Fojnice, o. Pajo Dragičević iz Širokog Brijega, o. Bono Burić, konventualac iz Splita, o. Hugolin Didon iz Zadra i o. Ante Cikojević iz Makarske. Središnji odbor činili su o. Josip Tinodi iz Zagreba, o. Jakov Brlić, kapucin iz Varaždina, o. Pero Sparožić iz Zagreba, o. Ferdo Krčmar iz Zagreba, preč. Matija Rihtarić, vojni superior iz Zagreba, i vlč. Ivan Göszl, župnik iz Bjelovara.⁶⁷

Nakon toga skupština je nastavila s radom. Uslijedilo je izlaganje o. Anastazija Pavelina iz Badije kod Korčule. O. Pavelin govorio je o potrebi zajedničkog glasila jer je *štampa najjača velesila današnjeg doba*. Zatim progovara o odnosu katolika i liberala koji se udružuju *u razne falange, i od toga eto nam raznih društava, bilo liberalnog bilo katoličkog duha*. Treći je red jedno takvo katoličko društvo na koje treba računati u hrvatskim zemljama. Zato je dobro da kao dobro organizirano društvo ima i svoje glasilo da u njemu upravitelji i članovi *odgajaju, svjetuju i bodre*. Zatim kaže kako je *dužnost svih nas vođa dogovarati se putem javne štampe... treba se dopisivati, svjetovati, dogovarati, jedan dru-*

⁶⁵ Dane ZUBAC, »Zadaća franjevaca oko 3. reda«, *Izvišće I. sastanka hrv. upravitelja trećega reda*, Zagreb, 1913., str. 69–77.

⁶⁶ Vjenceslav BILUŠIĆ, »Trebalo uskrisiti djelotvornost III. reda«, *Izvišće I. sastanka hrv. upravitelja trećega reda*, Zagreb, 1913., str. 78–94.

⁶⁷ *Izvišće I. sastanka hrv. upravitelja trećega reda*, Zagreb, 1913., str. 95–96.

goga upućivati, bodriti itd. Zato predlaže da se osnuje katolički mjesečnik za trećoredce u svim hrvatskim zemljama, kao i kalendar koji bi bio u skladu s franjevačkim kalendarom. Kao mogući zajednički glasnik svih franjevačkih trećoredaca naveo je *Glasnik sv. Franje* koji se proširio po svim trećoredskim zajednicama. Njega upravitelji trebaju preporučivati svojim zajednicama i poticati ih da za njega pišu.⁶⁸

Zanimljiv je i referat o. Ante Cikojevića. Iako on piše o odgoju trećoredskog pomlatka, važno je vidjeti kako razmišlja o privlačenju novih članova u Treći red, osobito mladih. U prvom redu on misli kako bi trebalo privući mlade iz katoličkih omladinskih društava, i to u prvom redu iz *akademske društava, prosvjetnih društava za gradove i sela, i Marijine Kongergacije...* *Sva su ova društva dobra i plemenita, jer stoje na kršćanskim načelima, i jer se ta načela prakticiraju.* Govoreći kako se Treći red treba odnositi prema novim društvima, Cikojević govori kako ne treba postojati suprotnosti između drugih katoličkih društava i organizacija i Trećeg reda. Oni bi se trebali savršeno nadopunjavati. Prema njegovu kazivanju, Treći red bi trebao posvetiti osobitu pozornost omladinskim društvima i Marijinim kongergacijama te bi *po našem nastojanju naši trećoreci trebali ulagati svoje sile da nagovore momke i djevojke, neka pristupe u rečena društva... Uopće u svakoj će prigodi treći red iskazati osobito zanimanje i u pomoć priteći našoj mladosti. Tako će mladost u svakoj svojoj potrebi letjeti k trećem redu.* Poseban naglasak Cikojević stavlja na akademska društva kao što su *Domagoj, Preporod, Hrvatska* za koja kaže da je u njima *mladost očuvala zdravo i čisto shvaćanje i kulturno naziranje.* To su siromašna društva i trebaju pomoć kako bi pronašli prostore, knjižnice, novine itd. te smatra kako bi članovi Trećega reda trebali aktivno pomagati članovima tih društava. Ovdje se osvrće i na članove Trećeg reda u biskupijskim bogoslovnim sjemeništima i kod redovničkih klerika bogoslova. Navodi kako članove nalazimo već u zagrebačkoj i senjskoj bogosloviji i sjemeništu, a nada se kako će se ovaj trend proširiti i na druge biskupijske odgojne ustanove.⁶⁹ Na tom je tragu i posljednji referat Frana Jakupeka, kapelana u Đurđevcu, koji govori o Trećem redu kod svjetovnog klera i smatra da trećoredske zajednice mogu zbližiti svećenika s vjernicima: *Pobožni će trećoreci biti u župi prvi, koji će svomu svećeniku biti uvijek vjerni, koji će se za njega zauzimati, koji će ga u svemu slušati... Kako cvate treći red tako i primanje sv. sakramenata.*⁷⁰

Nakon tri dana rada skupština je privedena kraju 6. rujna 1912. godine. Na skupštini su doneseni sljedeći zaključci:

1. *Kongres zaključuje, da se upravitelji III. reda u svojim govorima za trećorece i širenjem dobrih knjiga i listova imadu odlučno opirati protukršćanskim nazorima, koji se u mnogim našim krajevima šire.*
2. *Kongres zaključuje, da se prigovori proti III. redu u što većem broju saberu, u lijepoj popularnoj formi pobiju, i u Glasniku sv. Franje objelodane.*

⁶⁸ Anastazije PAVELIN, »Naše glasilo«, *Izvišće I. sastanka hrv. upravitelja trećega reda*, Zagreb, 1913., str. 96–101.

⁶⁹ Ante CIKOJEVIĆ, »Odgoj novoga 3. redskog pomlatka«, *Izvišće I. sastanka hrv. upravitelja trećega reda*, Zagreb, 1913., str. 107–117.

⁷⁰ Fran JAKUPEK, »Treći red kod svjetovnog klera«, *Izvišće I. sastanka hrv. upravitelja trećega reda*, Zagreb, 1913., str. 121–125.

3. *Sinovi sv. Franje imadu III. red, koji kao red imadu prednost nad svim ostalim pobožnim društvima, njegovati i svim silama širiti, ne zanemarujući ipak spomenuta društva za one, kojima su prema dobi i prilikama zgodna.*
4. *Kongres usvaja mnijenje, da se čim prije izda priručnik zajednički svim vođama III. reda.*
5. *Kongres nalazi potrebitim, da se organizira III. red u cijeloj domovini tako, da se bližnje općine združe u okružni savez, a okružni savezi u provincijalne, koji će sačinjavati jedan zemaljski savez.*
6. *Kongres zaključuje, da se za jedinstveno upravljanje III. reda izradi zajednički Statut i da se u tu svrhu izabere poseban odbor od članova iz pojedinih provincija sviju ograna red sv. Franje, a taj izbor moli, da bi učinili mnogopoštovani oci provincijali.*
7. *Kongres proglašuje službenim glasilom III. reda u svim hrvatskim zemljama Glasnik sv. Franje, koji bi se bavio i socijalnim pitanjima prema shvaćanju puka.*
8. *Kongres traži, da se posveti osobita briga katoličkoj mladeži, udruživajući je u razna katolička društva, koja bi prema prilikama zvanja i mjesta imala postati sjemeništem franjevačkog III. reda. Također neka se prema okolnostima u svakoj općini osnuje sekcija za mladost.*
9. *Kongres moli mjerodavne faktore, da što prije uvedu u našim župama toli nužne pučke misije, a istodobno želi, da se na ovim misijama i prigodom korizmenih propovijedi održi bar jedna propovijed o III. redu.*
10. *Kongres izražuje želju starješinstvu provincija, neka bi se u svim redovničkim seminarima uvelo obligatno predavanje o III. redu i vođenju njegovu.⁷¹*

Savez franjevačkog Trećeg reda

Savez Trećeg reda sv. Franje na teritoriju hrvatskih franjevačkih provincija sa sjedištem u Zagrebu osnovan je 1912. godine prema enciklici pape Pija X. *Septimo iam plene saeculo*. Njegova pravila potvrdili su svi provincijalni ministri franjevačkih ograna u hrvatskim provincijama. Savez je svoju djelatnost najuspješnije počeo razvijati nakon 1918. godine. Uslijed uspješnog rada Saveza i širenja trećoredskih organizacija pokazala se potreba sazivanja kongresa hrvatskih trećoredaca, stoga je prvi kongres održan u Zagrebu 1921. godine, kada Savez i počinje sa svojim konkretnim radom. Iduće godine Savez organizira Prvi euharistijski kongres u Varaždinu. Iste te, 1922. godine papinski nuncij u Beogradu msgr. Hermengildo Pelegrinetti prima u audijenciju tajništvo Saveza i pohvalno se izražava o njegovu radu. Godine 1923. papa Pio XI. putem apostolskog nuncija šalje Savezu iznos od 7900 dinara. To će isto učiniti i general Franjevačkog reda.⁷²

Prema Pravilu, Savez jest *sveza sviju hrvatskih trećoredskih zadruga, pripadale one ma kojoj Provinciji četirju ograna franjevačkog Reda*. Cilj trećoredskog Saveza jest *držati u trajnom dodiru sve hrvatske trećoredske zadruge, da bi se jedinstvenom organizacijom i uzajamnim općenjem što bolje razvijale i praktičnim potrebama današnjega vremena, u duhu svojih pravila, odgovarale*. Pravilo zatim govori o sredstvima trećoredskog Saveza i

⁷¹ *Izješće I. sastanka hrv. upravitelja trećega reda*, Zagreb, 1913., str. 125–126.

⁷² AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, X/1, Prijepis predstave o. Ciprijana Lisice.

kao potrebu navodi da se svake godine trebaju sazivati na sastanak provincijski vizitatori Trećega reda. Zatim slijedi kako je potrebno svake godine sazivati okružne, a svake šeste opće sastanke trećoredaca. Tu je i potreba poticanja upravitelja Trećeg reda *da podupiru katolička društva, osobito religiozna objeg spola, koja imadu biti kao rasadnici za treći Red*. I navodi se kako je službeno glasilo Saveza *Glasnik sv. Franje*.⁷³ Spomenuti *Glasnik* prešao je u vlasništvo Saveza te mu je, nastojanjem predsjednika Saveza fra Ciprijana Lisice, počeo rasti broj pretplatnika.⁷⁴ Vrhovno vodstvo Saveza, sa sjedištem u Zagrebu, činili su: predsjednik, potpredsjednik, tajnik i savjetnici. Predsjednik Vrhovnog poglavarstva jest provincijal Hrvatske franjevačke provincije, potpredsjednik zagrebački upravitelj Trećeg reda, tajnik je pročelnik glavnog tajništva, savjetnici su provincijalni vizitatori. Ostale savjetnike, njih četvoricu, koji moraju biti iz Zagreba, bilo laici bilo dijecezanski svećenici, kooptira Vrhovno poglavarstvo na prijedlog Generalnog tajništva. Ovo je tijelo stalni izvršni organ općega Saveza. Njegova je zadaća bila obavljati sav organizacijski i administrativni posao u sporazumu s Vrhovnim poglavarstvom. Vrhovno poglavarstvo u sporazumu s provincijalima upravlja Savezom i usmjerava ga. Savjetnici sačinjavaju vijeće Vrhovnog poglavarstva i savjetuju predsjednika. Tajnik vodi zapisnik sjednica Vrhovnog poglavarstva i podnosi izvješće o radu Generalnog tajništva.⁷⁵

Savez će 1922. u svoje vlasništvo preuzeti *Narodnu knjižaru* u Zagrebu, otvorenu 1918., i njezinu podružnicu u Iloku, osnovanu 1919., koje je osnovao zagrebački Treći red. Obje su osnovane dok je predsjednik zagrebačke zajednice bio Petar Rogulja. Knjižare će time prijeći u vlasništvo *Zaklade Doma*. Već će ovdje izbiti spor između zagrebačke zajednice i Saveza oko vlasništva nad knjižarama te će Savez tvrditi kako *mjesni trećoredski odbor nema pravo, ni da se miješa, ni da sebi svojata spomenute imovine pošto su svojina Zaklade Doma, a nad tom Zakladom upravlja Savez, predstavnik svih trećoredskih zadruga u Hrvastkoj*.⁷⁶ Provincijali će na sjednici u Našicama 1. veljače 1923. odlučiti da knjižare pripadaju Savezu Trećeg reda.⁷⁷ Od 1929. *Narodna knjižara* nosit će naziv *Knjižara sv. Antuna*.⁷⁸

Već se nakon skupštine upravitelja Trećeg reda 1912. počelo govoriti o trećoredskom Domu. Potreba izgradnje Doma pokazala se jer *svaka organizacija imade svoje društvene prostorije, svoje zgrade, gdje se članovi sastaju, savjetuju, drže svoja predavanja i rješavaju druge korisne stvari po organizaciju*.⁷⁹ Već je 1925. Savez tražio od franjevačkog samostana na Kaptolu da se pristupi izgradnji privremenog Doma na području samostanskog dvorišta s kaptolske strane. U spomenutoj zgradi smjestila bi se knjižara i uredovne prostorije, velika dvorana za sastanke visoka 7 metara. Zgrada bi se potpuno izgradila sredstvima Saveza i sa-

⁷³ AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, II/15, Pravila Saveza trećeg reda sv. Franje.

⁷⁴ AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, X/1, Prijepis predstave o. Ciprijana Lisice.

⁷⁵ AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, II/15, Pravila Saveza trećeg reda sv. Franje.

⁷⁶ AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, III/9, Tko je pravi vlasnik Knjižare u Zagrebu i Podružnice u Iloku.

⁷⁷ AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, Dopis hrvatskih provincijala od 9. VII. 1923.

⁷⁸ AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, Dopis grada Zagreba o uknjižbi Knjižare od 27. XI. 1929.

⁷⁹ S. BARIN-MARTINOV, »Je li nam potreban trećoredski dom?«, *Glasnik sv. Franje*, br. 6, Zagreb, 1912., str. 164–165.

mostanu bi se isplaćivao mjesečni najam.⁸⁰ Dvorana s popratnim prostorijama bit će građena u razdoblju od 1936. do 1939. godine. Zgrada je bila namijenjena za priredbe katoličkih društava, a posebno Trećeg reda. U toj funkciji bila je do 1945. kada je nacionalizirana i pretvorena u kazalište *Komedija*.⁸¹ Izgradnja Doma pristupilo se godine 1927. kada Savez kupuje nekretnine na Orlovcu (Ksaver). Godine 1928. kupuje još parcela od privatnih lica, a 1929. jednu od Grada Zagreba. Za kompletiranje ovog posjeda Savez će 1931. kupiti još jednu parcelu. Osim toga, 1930. kupit će još jednu kuću na Opatovini. Temeljni kamen za Trećoredski dom bit će položen 1928. Posvetu kamena obaviti će provincijal zagrebačkih franjevaca i predsjednik Saveza o. Teofil Harapin.⁸² Iste godine na sjednici Saveza 13. svibnja bit će zaključeno kako se treba odmah početi s gradnjom Doma *jer će se time i ostali članovi još jače oduševiti, porast će ugled Trećem redu, a i pojedine će se zadruge okupiti oko svoga središta i provesti življu akciju da šalju svoje doprinose*.⁸³ Nad imovinom Saveza, a time i nad Domom i pripadajućim zgradama Saveza u Zagrebu, vlast će imati sve franjevačke provincije u Jugoslaviji, odnosno sva će imovina biti *interprovincijalna*. Nad njom će vrhovnu upravu i nadzor imati sve franjevačke provincije. Na sastanku provincijala u Karlovcu 1932. godine bit će zaključeno da se priznaje pravo i *drugim trećoredskim općinama po našoj domovini, da im Dom kao takav za koji su i oni doprinosili materijalnih žrtava, stoji na uporabu za najbratskije gostoprimstvo, ali nipošto ne možemo dozvoliti prava suvlasništva u juridičkom smislu*.⁸⁴ Godine 1928. Savez upućuje dopis Financijskom ravnateljstvu kako bi se Dom koji se gradi na Ksaveru oslobodilo od poreza jer se gradi u humanitarne svrhe s ciljem da se tamo, između ostalog, smjeste služavke bez posla, bolesne i iznemogle.⁸⁵ Dom za služavke bit će izgrađen 1929. godine na Ksaveru.⁸⁶ Do 1929. bit će utrošeno 800 000 dinara i kuća još neće biti dograđena zbog nedostataka novčanih sredstava.⁸⁷ Na konferenciji hrvatskih i slovenskih provincijala u Karlovcu od 18. do 20. kolovoza 1930. fra Ciprijan Lisica podnio je izvješće o radu Saveza Trećeg reda. U njemu kaže kako je Savez na Ksaveru (Orlovac) u Zagrebu napravio Dom Trećeg reda za koji je do sada potrošeno 1 400 000 dinara. Savez je, osim toga, kupio jednu kuću na Opatovini, zatim je primio jednu pučku kuhinju i proveo je akciju oko prehrane siromašnih radnika. Sveukupna imovina Saveza vrijedila je tada 3 500 000 dinara. Provincijali su, predvođeni fra Teofilom Harapinom, pohvalili rad Saveza, dok su franjevci Markušić, Gugić i Mandić kritizirali njegov rad, osobito mu zamjerajući što u Treći red nije privukao inteligenciju i što radi *na svoju ruku i samovoljno*.⁸⁸ Izgradnja Doma i unutarnje nesuglasice dovest će Savez do ozbiljne krize koja je prijetila i njegovu opstanku. Glavno pitanje bilo je pitanje oko vlasništva nekretnina i prezaduženo-

⁸⁰ AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, Dopis uprave Saveza diskretoniju franjevačkog samostana na Kaptolu.

⁸¹ Paškal CVEKAN, *Franjevci na Kaptolu*, Zagreb, 1990., str. 89.

⁸² AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, X/1, Prijepis predstave o. Ciprijana Lisice.

⁸³ AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, Zapisnik sa skupštine od 15. V. 1928.

⁸⁴ AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, II/12, Prijepis sastanka provincijalnih ministara u Karlovcu 1932.

⁸⁵ AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, Dopis Saveza financijskom ravnateljstvu 1928.

⁸⁶ AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, Dopis o. Ciprijana Lisice iz 1930.

⁸⁷ AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, Dopis saveza subotičkom bratstvu.

⁸⁸ AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, Konferencija provincijala hrvatskih franjevačkih Provincija održana u Karlovcu 18. – 20. augusta g. 1930.

sti Saveza zbog gradnje Doma na Orlovcu (Ksaver) te spor oko pojedinih nekretnina u koji je Savez ušao s trećoredskom zajednicom na Kaptolu. Tako će zagrebački provincijal fra Teofil Harapin 1931. pisati tajniku Saveza fra Ciprijanu Lisici kako ga *teškim srcem, ali obzirom na Vaš i moj položaj, rješavam ovime službe tajnika Saveza Trećeg reda*.⁸⁹ Veliki skandali dovest će do raspuštanja Saveza 1934. godine. Tako će 1934. fra Mato Čturić, provincijal hercegovačkih franjevaca, u pismu fra Augustinu Šlibaru, zagrebačkom provincijalu, pisati kako je *današnje stanje Saveza Trećeg reda očajno, prava sramota za nas franjevce. Savez nema svoga pretsjednika, nema odgovornog odbora. Gradnjom doma započelo se 1928. godine, i on stoji već četiri godine prazan. Dug na njemu premašio je već 1 700 000 dinara te biva svakim danom sve veći... Povjerenje je posvema nestalo. Članovi koji su svoj novac pozajmili, prijetite sudom... Provincijali su izgubili moć i auktoritet*. On predlaže da provincijali koji su taj Savez stvorili, taj Savez i raspuste. Savez je, prema svojim pravilima, trebao biti *savez zadruga za promicanje trećoredske svijesti... Savez je, naprotiv, faktičnim radom postao imanentno lukrativnim poduzećem, o kojem pravila Saveza šute*. Predlaže da se sva imovina Saveza preda u vlasništvo Trećeg reda na Kaptolu 9, koji neka privede Dom njegovoj svrsi ili se postavi likvidatorom njegovih dobara.⁹⁰ Ovom prijedlogu pridružiti će se i bosanski provincijal fra A. Čubelić, koji će se također složiti s raspuštanjem Saveza prema prijedlogu hercegovačkog provincijala.⁹¹ Isto će potvrditi i zagrebački provincijal fra Augustin Šlibar. U posebnoj izjavi on će podržati raspuštanje Saveza i prijenos čitave imovine na trećoredsku zajednicu Kaptol 9, koja će time preuzeti sve dugove Saveza Trećeg reda.⁹² Konventualski i kapucinski provincijali zauzet će neutralan stav po pitanju Saveza, ostavljajući zagrebačkom provincijalu otvorene ruke da riješi tu stvar.⁹³ Provincijal sv. Jeronima fra Bonaventura Škunca smatrat će shodnim da se za sada ništa ne poduzima po pitanju imovine Saveza i neka se pričekava odluka iz Rima.⁹⁴ Isti stav zauzet će i provincijal franjevaca trećoredaca glagoljaša.⁹⁵ Konačan pravorijek o raspuštanju Saveza donio je 3. srpnja 1934. nadbiskup zagrebački dr. Antun Bauer. On u svome pismu franjevačkom provincijalu u Zagrebu piše sljedeće: *Uvaživši predložene mi izjave franjevačkih oo. Provincijala o raspustu Saveza Trećeg Reda sv. Franje u Zagrebu, te o prenosu njegovih nekretnina i dugova na Zadrugu Trećeg reda sv. Franje u Zagrebu, Kaptol 9. – radi dosadanjih trvenja i nesuglasica te da se spriječe dalnje sablazni primam na znanje na temelju istih izjava, da je današnjim danom Savez Trećeg reda i njegov odbor raspušten, te se sa pogledanim zaključcima saglasujem*.⁹⁶ Odredbom Sv. kongregacije za redovnike Savez je definitivno raspušten 1935. godine.⁹⁷ Stavši u obranu Saveza, trećoredac Lav Cvitovac iz Zagreba izdao je brošuru pod nazivom *Što se događa u savezu Trećeg*

⁸⁹ AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, Velečasnom o. Ciprijanu Lisici.

⁹⁰ AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, Prijepis dopisa o. M. Čturića.

⁹¹ AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, Dopis fra A. Čubelića.

⁹² AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, Izjava fra Augustina Šlibara.

⁹³ AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, Izjava fra Bernardina Polonija; AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, Prijepis izjave fra Lina.

⁹⁴ AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, Prijepis dopisa fra Bonaventure Škunce.

⁹⁵ AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, Prijepis dopisa o. Pija Dujmovića.

⁹⁶ AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, Dopis nadbiskupa Antuna Bauera.

⁹⁷ AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, Dopis provincijalata Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja.

reda sv. o. Franjea U njoj brani djelovanje Saveza i smatra da je cijela stvar pogrešno postavljena i predstavljena Kongregaciji za redovnike.⁹⁸ Na ovu brošuru žestoko će reagirati nadbiskup Bauer te će spomenutog Cvitovca isključiti iz Trećeg reda i zaprijetiti mu oštrijim mjerama ako nastavi širiti svoje ideje.⁹⁹ Zgrada sagrađena na Ksaveru bit će neko vrijeme prazna tako da će se predlagati da se u njoj otvori škola za kućne pomoćnice.¹⁰⁰ Kongregacija za redovnike donijela je 25. veljače 1935. odluku prema kojoj se Savez potpuno raspušta, a njegova imovina prelazi u vlasništvo trećoredske zajednice u Zagrebu na Kaptolu 9. U vlasništvo zagrebačkog Trećeg reda prešla je dvokatnica na Ksaveru s 4 460 ha zemljišta, u vrijednosti 2 000 000 dinara. Od trećoredaca se traži da spomenutu imovinu sačuvaju *na dobrobit svojih trećoredaca kao zalog i utočište potrebnih članova Trećeg reda*. Isplatu dugovanja Saveza treba provesti najmom praznih prostorija kuće na Orlovcu.¹⁰¹ Kongregacija je u svome dopisu odobrila ukinuće Saveza Trećeg reda sv. Franje koji je izvršio zagrebački nadbiskup dr. Antun Bauer. U dopisu nadalje stoji kako imovina Saveza prelazi u ruke zajednice na Kaptolu 9, pod uvjetom *da Zadruga, pošto namiri dugove, koji su učinjeni i pošto udovolji prvima, koja drugi potražuju, nastoji promicati dobro Trećeg reda*. Između ostalog, traži se imenovanje dva izaslanika koji će nadgledati cijeli proces. Jednoga će imenovati franjevački provincijali, a drugoga zagrebački nadbiskup.¹⁰² Savez Trećeg reda sv. Franje, iako je bio zamišljen kao središnja organizacija koja će okupiti sve zajednice trećoredaca na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine, nije uspio u svojim nastojanjima. Veliki dugovi kod izgradnje Doma, nesuglasice oko vlasničkih pitanja sa zagrebačkim Trećim redom i niz drugih problema koji su iskrsnuli tijekom njegova postojanja doveli su do njegove likvidacije. Trećoredske zajednice u hrvatskim zemljama nastavit će se širiti i nakon nestanka Saveza, koji u mnogočemu nije utjecao na sam rad trećoredskih zajednica.

Zaključak

Treći red sv. Franje nastao je kao jedan od ogranaka pokorničkog pokreta u srednjem vijeku. Tijekom stoljeća koja su slijedila doživljavao je različite preobrazbe, a sukladno i povijesnim mijenama, nije ostao imun na događanja koja su pratila povijest Crkve stoljećima. U drugoj polovici 19. stoljeća, osobito pod papom Lavom XIII., Treći red započeo je svoju obnovu. Obnova svih ogranaka Franjevačkog reda neminovno se odrazila i na obnovu Trećeg reda. Zamišljen kao crkveni red, ne kao bratovština ili udruga, Treći je red počeo doživljavati svoj procvat krajem 19. stoljeća da bi sredinom 20. stoljeća doživio svoj vrhunac. Nagli rast i širenje Trećeg reda, kako u svjetskim razmjerima tako i u

⁹⁸ AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, Što se događa u Savezu Trećeg reda sv. o. Franjea

⁹⁹ AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, Dopis nadbiskupa Bauera Leu Cvitovcu.

¹⁰⁰ »Na Ksaveru bi trebalo urediti školu za izobrazbu kućne posluge«, *Večer*, 19. XI. 1934., str. 5.

¹⁰¹ AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, Dopis Nadbiskupskog Duhovnog stola od 19. XI. 1935.

¹⁰² AHFPZ, Savez Franjevačkog svjetovnog reda, kut. A-VIII-8a, Iz Tajništva Sv. Kongregacija o Redovnicima 25. II. 1935.

Hrvatskoj, treba sagledati u odnosu prema ondašnjim društveno-političkim kretanjima na crkvenom i političkom planu, osobito glede nastojanja papa da se suprotstave sve jačem prodiru liberalnih i socijalističkih ideja. Treći red nije zamišljen kao tijelo koje bi politički djelovalo, njegova prvenstvena funkcija bila je poticati na dublji kršćanski život i vlastito svjedočenje istoga, kao i poticanje dublje pobožnosti. No time on nije isključen iz javnog djelovanja Crkve, dapače, Treći red trebao je predstavljati jednu duhovnu snagu koja će okupljati sve slojeve stanovništva i predstavljati svojevrsnu osnovu za javno djelovanje dugih katoličkih organizacija. Na tom tragu treba promatrati i naglo širenje trećoredskih organizacija u hrvatskim zemljama koje će do sredine 20. stoljeća imati oko 100 000 članova. Naravno da se on neće u svim krajevima širiti istim razmjerom i jednakim intenzitetom, ali će postati jedna od jačih katoličkih organizacija koja će uvelike utjecati na duhovnost i život hrvatskih katoličkih vjernika u spomenutom razdoblju. Pokušaj da se sve trećoredske organizacije objedine pod jednim savezom završit će neuspjehom, no to neće utjecati na daljnje širenje i rast Reda. Svakako treba naglasiti kako su se trećoredske organizacije širile ovisno o prilikama u određenoj franjevačkoj provinciji. Ono što je svakako jedna od važnih značajki Trećeg reda jest činjenica da je on jedina katolička organizacija koja 1945. godine nije bila raspuštena i opstala je sve do danas.

Summary

RESTORATION OF THE FRANCISCAN THIRD ORDER IN CROATIA IN THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

In the Croatian ecclesiastical historiography there are just few studies about the Third Order of St. Francis. Basically there is no serious historiographical work about this organization that has more than century long tradition in Croatia. This is the only Catholic organization that survived the ending of the World War Two and managed to stay operational even today. Restoration of the Third Order in Croatia is connected to endeavors of the popes – especially Leon XIII – to resist the advancing ideas of liberalism and socialism. By the end of the nineteenth century, under the auspices of Franciscan parishes and monasteries, one can notice a systematic organizing of the Third Order communities. In the territories of continental Croatia such organizations infiltrated also diocesan parishes. The peak of this process was in the first half of the twentieth century, and by this time Third Order became the most numerous Catholic organization in Croatia. On the basis of the extant sources author of this article discusses the time of this restoration and flourishing of the Third Order organization in Croatia.

KEY WORDS: penitential movement, Third Order, Leon XIII, St. Francis Herald, Third Order communities, Franciscan provinces, Association of the Franciscan Third Order, the first meeting of headmasters of the Third Order.